

Չորրորդ գրքի վերջում հրատարակչի կողմից գրած լռելածից, ի միջի ալլոց խմանում ենք, որ «Նրախալրիքի» մէջ տպւած հատւածները «ալ և ալ տեղերի հաւերի կեանքից է առնուած» և թէ «բոլոր պատկերները դէմքի կողմից բուն հաւի տիպարեն ներկայացնում»: Դժւար չէ համոզուել, որ ալդ միտքն լոկ հրատարակիչներին չատուկ խօսքեր են. ինչպէս պատկերները, նախպէս և բովանդակութիւնը (չէ որ միայն անունները հակական լինելով, դեռ չէ նշանակում, որ հաւերի կեանքից են) ոչինչ բնաորոշ հակական գծեր չ'ունին, ալ մի անորոշ, սովորական, ընդհանուր և բոլորական ձև ունին: Հրատարակիչը ասում է, որ «Նրախալրիքը» գրած է, երբ հեղինակը 17—22 տարեկան էր, ուստի արդարացնելի է, որ «պտուղը կարող է մի փոքր խակ լինել»: Կարծես մանուկները և հասարակութիւնը պէտք է սուժեն հեղինակի մոքի խակութեան արտադրութիւնները... Հրատարակիչը փոռո չ'ասում է.—«Նրախալրիքի» մէջ զետեղւելով միայն մանկական գրւածները, բանաստեղծութիւնները առանձին գրքով կը հրատարակին, որովհետև իրանց մոքերի խտութեամբ (?) կարող էին անհասկանալի մնալ մանուկներին:—Եթէ ալ բանաստեղծութիւններն էլ «խակ պտուղներ» են, ի զուր տեղը մի ուտեցնէք հասարակութեան. առանց դորան էլ նորա տոսմոքսը խանգարւած է բազմաթիւ անհամ և խակ գրւածներով, մանաւանդ «բանաստեղծական»:

Ապալէս ուրիմն ալդ բոլոր չորս գրքովիների տեղ եթէ տպւէր մի փոքրիկ գրքով, վերև քիշած հատւածներից բաղկացած (մի խօսքով ընտրութեամբ), մենք աւելի մեծ կարծիք կ'ունենալինք թէ հեղինակի և թէ հրատարակչի մասին, իսկ մանուկները, տալով 2 ռուբլու փոխանակ 50 կոպէկ, կ'ունենալին ընթերցանութեան համար մի օգտակար գրքով. իսկ ալժմ 2 ռուբլի տալ և գնել ալդ չորս ջրալի «խակ» գրքովիները՝ բոլորովին ապարդիւն մի ծախք է, մեր կարծիքով:

Լ. Ս.

Ս. ՓԻԼՕՅԱՆ. «ԶՐՈՅՑՆԵՐ ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՑ»։ Առաջին մաս. Տփլիս, Ռօտինեանի տպար. 1888 թ., 4-ճալ. 76 էր. գինն է 40 կոպ.:

Տարրական գրքերը, նա մանաւանդ բնական գիտութիւնների վերաբերեալ, պէտք է կազմւած լինին մի խիստ որոշ սխտեմով, նախադժով և հետեողութեամբ: Չը պէտք է երբէք մի բան պատմել, առանց նախ և առաջ ամենհասարակ հիմունքները (առանց որոնց անկարելի է պատմածը հասկանալ) պարզելու: Այդպիսի գրքովիներ պէտք է ալնպէս կազմւած լինին, որ ընթերցողը կամաց-կամաց, սխտեմաբար ծանօթանալ նրան մասալարարուող գիտելիքների հետ:

Պ. Ս. ֆիլոսոֆիանը սկսողին (հեղինակը աչքի առաջ է ունեցել հալոց ժխական դպրոցի աշակերտներին, նաև «ապն փոքրիկ և հասակաւոր ընթերցասէրներին, որոնք դպրոցում ուսած չը լինելով բնական պատմութիւնը, կը փախազին լցուցանել ալդ թերին իրանց մտաւոր զարգացման մեծ խնդրում») առանց ընդհանուր, ամենատարրական տեղեկութիւններ տալու դասաւորութեան (կլասսիֆիկացիայի) հիմունքների վրայ, առանց ցոյց տալու կենդանարանութեան մէջ ամենանշանաւոր բաժանմունքները, առանց ալդ բաժանմունքների բնատուր մի ընդհանուր նկարագիրը անելու, և, վերջապէս, առանց թւելու սկզբից գոնէ ամենագլխաւոր բաժանմունքների լոկ անունները, դիցուք հէնց ալդպէս՝ «կենդանիները բաժանուում են. Ողնաշարաւորներին և Անողնաշարաւորներին. Ողնաշարաւորներին պատկանում են հետևեալ դասերը՝ կաթնասուններ, թռչուններ, Սողուններ, Երկակենցաղներ և Ձկներ, իսկ Անողնաշարաւորներից մեծ կը զննենք միայն միջատների դասը»։ Մենք ասում ենք, գոնէ առնազը, ալս պէտք է ասէր իր նոր սկսողներին. իսկ պ. Ս. ֆիլոսոֆիանը ալսպէս է սկսում, ոչինչ չ'ասելով նախապէս (եր. 7).

Ա.

Մ Ա Ր Դ

գետոյ մի քանի երես անցնելով (եր. 12), զնում է մի ընդհանուր վերնագիր՝

ԿԱԹՆԱՍՈՒՆ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

Բ.

Կ Ա Տ Ո Ւ

էլի մի քանի երեսից ցետոյ (եր. 30) Գլուխ Բ. Թռչուններ. ցետոյ (եր. 41) գլուխ Գ. Սողուններ և Ձկներ:

Նախ՝ որ ալդ վերնագիրներից սկսողը ոչինչ չի հասկանալ դասաւորութեան մասին. երկրորդ՝ ինչո՞ւ մարդը կաթնասուններից դուրս է. երրորդ՝ ո՞ւր է «գլուխ Ա.», որ եր. 30 չանկարծ պատահում ենք «գլուխ Բ.». չորրորդ՝ ի՞նչ հասկանալ սկսողը թէ սողունները և ձկները առանձին առանձին դասերի են պատկանում, քանի որ սկզբից ոչինչ հասկացողութիւն չէք տւել դասաւորութեան ամենատարրական գլխեկիւքների մասին: Կենդանարանութեան մէջ ամենամեծ երկու բաժանմունքների վերաբերեալ՝ Ողնաշարաւորների (Vertebrata) և Անողնաշարաւորների (Evertebrata), նոցա մէջ եղած զանազանութեան, նոցա ընդհանուր բնորոշութեան (характеристика) մասին նա ոչինչ չի ասում, ալ միայն եր. 45, ի միջի ալոց, զրից անելիս, մի տեղ բլէղի մասին խօսելիս, նկատում է. «վերև զննուած կենդանիների ոսկրակաղմի ամենակարևոր մասն ողնաշարն է, ուստի նրանք կոչւում են ողնաշարաւոր կենդանիք և որովհետև բլէղը չ'ունի ալդ, կոչւում է անողնաշարաւոր կենդանի»։ Լճա. ինչպէս հասկանալ սկսողը

թէ չհերամբ, ոջիլը, ձանճը, լուռ և ալլը, ողնաշարաւորներին են պատկանում, թէ անողնաշարաւորներին, Չէ որ դուք, պ. Ս. Փիլոսոֆ, սպասում էք որ սկսողը դեռ ոչինչ չը գիտէ։ Հէնց դորա համար զգուշացնում էք նորան ասելով. «Թիթեռնիկն էլ բղէզի նման ոսկրներ չ'ունի» (եր. 48)։ Ուրեմն եթէ միւսների մասին (ոջիլ, լուռ, ձանճ և ալլը) ոչինչ չէք ասել, ընթերցողը կարող է կարծել թէ նոքա ոսկրներ ունին։ Ախար, չէ որ ընթերցողները դեռ ոչինչ չը գիտեն, հէնց դորա համար լուրջ կերպով նոցա ասում էք. «կովը ծնում է հորթեր, որոնց կերակրում է իւր կաթով» (եր. 26)։ «մաքին ծնում է գառներ, որոնց կերակրում է իւր կաթով» (եր. 28) և ալլն։ Եւ չանկարծ աղապիսի ընթերցողների առաջ շարում էք կմախքի ոսկրների անուանները, նկարագիրները, չը տալով մինչև անգամ մի ամենաանհրաժեշտ, մի որ և իցէ կաթնասունի կմախքի նկար։ Մինչդեռ գիրքը զարդարել էք, գործի համար բոլորովին աւելորդ, պաճուճանքներով, մանրմուշի նկարներով՝ «Աղբիւրից» վերցրած։ Ի՞նչպէս ձեր ընթերցողը, որը կեանքում ոչ մի կմախք չի տեսել և դեռ ոչինչ չը գիտէ և առաջին անգամ է լսում մինչև անգամ թէ «հաւը ձու է ածում» (եր. 51), ի՞նչպէս աղապիսի ընթերցողը հասկանալ ձեր մարմնակազմական բացատրութիւնները, առանց մի ամենահասարակ նկարի։

Բոլոր մարմնակազմական (անատոմիական) և ֆիզիոլոգիական ու կենցաղավարական տեղեկութիւնները անկանոն, առանց որոշ մի կարգի, խառնափնթոր, կցկտուր չարթւած են դէս ու դէն ամենաապւանդակ կերպով։ Էլ ալն չի, որ մի լատինի հետևողութեամբ, պարզ սկսի մի բան նկարագրել, ալ անկատար, խառնափնթոր, դէսից դէնից մի քանի անկապ, աննշան խօսքեր է որ կրկնում են։ Դիցուք խօսում է կմախքի մասին. փոխանակ բոլոր կաթնասունների կմախքի վերաջ մի ընդհանուր տեղեկութիւն տալու, պարզելով. ասածը մի որ և իցէ նկարի վերաջ, և ամեն մի ներկապցուցչին գալով չատկանիչ զանազանութիւնը նկատելու, պ. Ս. Փիլոսոֆն ամեն մի կաթնասունի մասին, առանձնապէս, անկապ, ոչինչ չը պարզող խօսքեր է որ կրկնում է։ Առնենք, օրինակի համար, նորա ասածները վերին և ներքին անդամների (ծալրերի, ալսինքն՝ ոտների) մասին։ «կաթնասուն կենդանիներ» վերնագրի տակ առաջին տեղն է բռնում «կատուն», որի ծալրերի կազմութիւնը պսպէս է բացատրում իր ընթերցողներին (եր. 12)։ «Առաջին ոտները կպած են ողնաշարին թիակի երկար ոսկրով, իսկ վետին ոտները—կոճքի ոսկրներով» (իսկ ուրիշ կաթնասունների մօտ ինչպէս է, միթէ մի ուրիշ տեսակ է)։ Վետու (եր. 13) «կատուի իւրաքանչիւր ոտը կազմուած է երեք երկարացրած ոսկրներից, որոնք միաւորուած են լօղերով և ալք ոսկրների միաւորուած տեղը շարժական է, ոտները վերջանում են կարճ մատներով»։ (միթէ դա է ծալրերի կմախքի նկարագիրը և միթէ ոսկրների միաւորութիւնը ուրիշ կենդանիների մօտ ալլապէս է)։ Զետու գալով Շանը՝ ասում է. «Շան առաջին ոտները բաղկանում են ուսուկ-

րից, դաստակից և թաթից, իսկ լեռին ոտները—ազդրից, ոլոգից ու ներ-
բանից. ոլոգների վերև գտնուում է փոքրիկ ծնկոսկրը» (բոլորովին վաչր ի
վերով խօսքեր. եթէ չէք կամեցել բոլոր ոսկորները թւել, գոնէ բաժան-
մունքները ճիշդ ասէիք): Զիտ ոտների մասին արժանի է գտնում նկատել
միայն. «Զիտ պինդ ու ուժեղ ոտները վերջանում են սմբակով, որը շատ
հաստ ու լայն է» (եր. 23). (իսկ որ աւելի նշանաւորն է և հետաքրքրելին՝
թէ ալդ սմբակը ինչ բան է, միւս կաթնասունների ծակերի ո՞ր մասին է
համապատասխանում, դորա մասին աւելորդ է համարել հեղինակը խօսել):
Ասացէք խնդրեմ, ինչ «հիմնաւոր և կանոնաւոր» հասկացողութիւն կարող է
կազմել ընթերցողը, հէնց օրինակի համար, կաթնասունների վերին և ներ-
քին անդամների կազմութեան մասին: Պէտք է նկատել, որ նոյնքան ան-
կատար են և միւս տեղեկութիւնները: Պ. Փիլօեանը ամին տեղ իր պարտքն
է համարում կրկնել. «Մարդու մարմինը կարմիր է և տաք» (եր. 10), «կատ-
ւի արիւնը տաք է և կարմիր, շնչում է թոքերով (եր. 14) (իսկ մարդը
ինչո՞վ): Հասնելով Շանը՝ էլի ասում է. «ճրա արիւնն էլ նոյնպէս տաք և
կարմիր է, շնչում է նոյնպէս թոքերով (եր. 17): Այսպէս, պարոնը ոչինչ հաս-
կացողութիւն չ'ունի կարգ ու կանոնի և դասադրքեր կազմելու մասին.
Կարծեմ բաւական է ինչքան խօսեցինք. եթէ քննենք բոլորը, պէտք է մի
նոյն հաստութեամբ, գուցէ և աւելի, գիրք գրենք:

Մի խօսքով, կարելի է ասել, որ պ. Ս. Փիլօեանի «Զրուցներ»-ը մի
ամենախալտաւակ, սգէտանձնալստահութեան, աֆէրիստական դործ է: Զը
նալած հեղինակի մեծ մեծ խօսքերին (տևս Աղլ), նա ոչ միայն ալդ դասա-
դրքով չէ կարող «լցուցանել թերին իւր փոքրիկ և հասակաւոր ընթեր-
ցատէրների մտաւոր զարգացման մեծ խնդրում», ալ նաև կարող է միայն
սկսողների մտքերում արուցանել կատարեալ խառնաշփոթութիւն և թերի,
ստոր կարծիք բնական պատմութեան մասին:

Լ. Ս.

Ս. ՓԻԼՕԵԱՆ. ԷԿՈՐԱԾ ՄԱՐԳԱՐԻՏԱ. Վէպ-նկարագիր Նոր-Բայազետի
վարք ու բարքի. Տփլիս. Տպարան Մ. Դ. Ռօտինեանցի, 1888 թ.
8-ճալ, 175 եր. տառ №12, գինն է 50 կոպէկ:

Այդ գրքովը մի բաւական գեղեցիկ և բազմակողմանի նկարագիր է
է Սեանալ լճի մօտ գտանող այն ծաղկաւէտ, կանաչադարձ ու աղբերա-
ւատ զիւղաքաղաքի, ուր օդի մեղմութիւնը «անմահական» աղբիւրների
ջրերի հետ միասին՝ պարզեւել են օրէնքից: Հալին առողջ, վայելուչ
կազմաւածք, առողջ և գեղեցիկ պատկեր, կորովի սիրտ և ուրախ, դարձա-
սէր բնաւորութիւն: Այնտեղ ջերմեռանդ ու խոտազնացութեան հետ կապած
մշտական քէֆն ու ուրախութիւնը, զուռնան ու նաղարան, երգն ու պարը վերջ